

FARAGÓ TAMÁS

Megjegyzések Lévai Csaba könyvismertetéséhez*

Egy felsőoktatási használatra készülő szöveggyűjtemény esetében úgy gondolom, hogy az általános benyomásokon túlmenően legalább négy kérdéssel illik foglalkozni: a koncepcióval, annak a művön történő tényleges végig vitelével, a közölt forrásokkal (válogatás, közlés módja), végül, de nem utolsó sorban a kötet oktatási céllal történő használhatóságával. Tekintettel arra, hogy Lévai Csaba a felsorolt feladatokat meglehetősen hiányosan végezte el, így miközben a személyes érintettség okán megjegyzéseket kell fűznöm írásához, kénytelen-kelletlen azt az udvariatlanságot is el kell követnem, hogy ismertetését ki egészítem. Magyarán kritikát mondok egy olyan könyvről, melynek létrehozatalában – igaz nem olyan mértékben, mint ahogy azt a recenziens véli – magam is részt vettem. De sajnos az adott helyzetben nem tehetek mást.

A szerkesztők – akik közé Lévai Csaba vélekedésével ellentétben én **nem** tartoztam – saját szavaik szerint az „amerikai történelem meghatározó eseményeit, folyamatait mutatják be” eredeti források alapján, mégpedig arra törekedve, hogy „a társadalmi, közgazdasági, politikai, eszmetörténeti tényezők arányosan jelenjenek meg” a válogatásban. Azt hiszem, ezzel nehéz nem egyet érteni – ebben remélem, a recenziens és közöttem nincs vita.

Problémásabbnak tűnik azonban véleményem szerint a koncepció és a ténylegesen megvalósult kötet viszonya, mellyel – legyenek udvarias – Lévai Csaba igen visszafogottan foglalkozik. A kötetet átlapozva egyértelmű, hogy az egyes válogatók fejezetei eltérő koncepciót képviselnek, amelyet a szerkesztők nem igazán próbáltak meg összehangolni. Még leginkább Bódy Pál törekedett az eredeti koncepció fenntartására. Urbán Aladár döntően esemény- és politikátörténeti forrásokat válogatott, én kifejezetten gazdaság- és társadalomtörténetieket. (Igaz, nem is vállaltam mást.) A „válogatások” is erőteljesen különbözőek. Bódy Pál a Puskás Júliától kapott életrajz, valamint egy John Bodnar könyvből vett részlet mellett (amely nem forrás, hanem feldolgozás) lényegében Commager – Cantor, illetve Richard és Beatrice Hofstaedter szöveggyűjteményéből válogatta szemelvényeit, míg Urbán Aladár kizárólag egyetlen kútfőt, Commager és Cantor sok kiadást megért kötetét használta forrásul. Az általam válogatott 12 forrás viszont 11 helyről (Franklin magyarul is kiadott életrajzát kivéve, 1852 és 1980 között megjelent, Magyarországon valószínűleg ismeretlen amerikai forráskiadásokból) került ki. Mindezt Lévai Csaba, miközben „korszakalkotónak” és tematikailag kiegyensúlyozottnak mondja a kötetet, valahogy elfelejti megemlíteni. Itt némileg már eltér véleményem recenziensétől.

A közölt források túlnyomó része egy ma már lassacskán meghaladott szemléletet képvisel, azt, amely a történelmet (és annak oktatását) a politika- és eseménytörténettel azonosította, ezen belül e szemlélet legalapvetőbb követelménye a kronológiai rend. A társadalmi és gazdasági folyamatok, problémák bemutatására elegendőnek véli, ha egy-egy jogszabályt, illetve korabeli vélekedést idéz. Azt valahol Lévai Csaba is érzi, hogy egy, a hatvanas évek szemléletét tükröző szemelvénygyűjtemény 2001-ben már kissé archaikusnak tűnik, de a fenti irányba leginkább elcsúszott fejezeteket (Urbán Aladár válogatása) azzal

* A recenzió Az észak-amerikai történelem források tükrében címmel jelent meg az Aetas, 2001. 3–4. számában. (328–332. o.)

mentegeti, hogy a szerző előző munkájában – 21 évvel ezelőtt – „szép számmal” közölt gazdaság- és társadalomtörténeti jellegű anyagokat is. (Ami egy mai napi használatra készülő tankönyv esetében elég furcsa mentség.) Nem egészen értem, hogy ez esetben hol marad recenzensnek az a harcos kritikai attitűdje, amely egyébként írását végig jellemzi? Úgy veszem észre, hogy ez csak két irányban működött igen alaposan. Az első a kronológia. Hiányolja a 16–17. századi időszak nem elég részletes bemutatását és viszonylag nagy teret szentel az első két fejezet kronológiai rendjének. Előbbivel egyet lehet érteni, valószínűleg itt a szerkesztők elsősorban terjedelmi okok miatt döntöttek a 17. század hiányosabb szerepeltetése mellett (persze nem biztos, hogy elsősorban Jamestown nem túl sikeres százvalahány telepeséről kellett volna dokumentumokat közölniük). Sajnos az első fejezet kronológiai rendjére – vagy inkább rendetlenségére – vonatkozó megjegyzésében Lévai Csabának igaza van. A recenzens azonban egyébként ott már gyanút foghatott volna, hogy a fejezet közepére illesztett négy jogtörténeti dokumentum mind a felhasznált forrás (Commager – Cantor) tekintetében, mind jellegében eltér az általam válogatottaktól. Én emlékezetem szerint eredetileg időrendbe tettem forrásaimat. Egyébként a szerkesztők véleményét tükrözi az 1750-es korszakhatár is. De be kell vallanom, számomra a kronológiai rend – lévén nem egy szoros értelemben vett folyamatos tematikai tárgyalást adó tankönyvről, hanem többségében egy-három oldalas források közléséről szó – nem tűnt olyan kardinális kérdésnek, mint a recenzens számára.

A másik téma, amelyben Lévai Csaba kritikai vénája erősebben kidomborodik, az a területi teljesség kérdése. Adatszerűen bizonyítja, hogy Virginiában és Új-Angliában többen laktak – kérdés, hogy ezt ki vitatta? –, ezért véleménye szerint ezekről a régiókról is arányosan kellett volna forrásokat közölni, utóbbi esetében nem feledkezve meg arról sem, hogy jelentősebb írásbeliségük révén már a 17. századból is számos dokumentum maradt ránk. Tulajdonképpen a recenzensnek igaza is lehetne abban az esetben, ha 1. eltekinténél attól, hogy egy szövegyűjteménynek terjedelmi korlátai lehetnek, 2. ha a regionális reprezentációval kapcsolatos kritikáját a következő korszakokra nézve is ugyanilyen következetesen képviselné. Utóbbiról azonban – furcsa módon – egyetlen szó sem esik. Bár, ha társadalomtörténésként próbálom nézni a válogatást, elgondolkodom. Mennyivel lett volna másabb a gyűjtemény (és mennyivel lehetne jobban oktatási célokra használni – de erről majd később), ha a hajó-utaslista New Yorkból származik, az anyakönyvi részlet új-angliai, a közölt végrendeleti leltár virginiai, avagy ha az evangélikus konfirmáltak helyett egy puritán vagy anglikán felekezeti jegyzékből közlök részleteket? Hogy is kell tulajdonképpen elképzelni a területileg arányos gazdaság- és társadalomtörténeti forrásközlést a gyarmati Amerika esetében, ha erre mindössze 50 oldalunk van? A régiók, tartományok reprezentációja a fontosabb, vagy a tartalmi sokszínűség? Örültem volna egy megoldási javaslatnak.

Ami a források közlését illeti, a recenzens szakszerűen kitér a források fordítására és – véleményem szerint helyesen – szóvá teszi azt, hogy gyéren vannak értelmező jegyzetek, de tulajdonképpen alig foglalkozik azzal, hogy mi hiányzik a gyűjtésből, illetve a bekerült források mennyiben felelnek meg a célnak (avagy lehet-e helyettük jobbat ajánlani). Nem kerül említésre, hogy a forradalom utáni fejezetekből a lassan már klasszikusnak számító gazdaság- és társadalomtörténeti források nagyrészt hiányoznak. Nincsenek naplók, levelek, iratok, statisztikák, jelentések, árak-bérek, stb. Van viszont rengeteg törvény, határozat, programbeszéd, diplomáciai szerződés – a fentebb már említett hagyományos történelemszemlélet legfontosabbnak tekintett dokumentumai. (Természetesen ily módon a gazdaság- és társadalomtörténet alapvető témái is túlnyomórészt hiányoznak, de ezek felsorolásától most tekintszen el az olvasó. Önkorlátozásként a demográfiát már nem is emlí-

tem.)¹ Úgy tűnik, mivel ellenvéleményt nem nyilvánít, Lévai Csaba ezt a szemléletet hallgatólagosan elfogadja, amikor kijelenti, hogy a későbbi fejezetek összeállítói (illetve Com-mager – Cantor és Hofstaedter & Hofstaedter) nagyon jó munkát végeztek. Hát ebben sem egészen értünk egyet.

Maradna végül a szöveggyűjtemény, mint tananyag használhatóságának kérdése. E téren a recenzius ismét lakonikus marad. Dicsérő szavak kíséretében csak a – későbbi kiadásokban kiigazítandó – aránytalanságokra utal, egyéb konkrétumokra nem tér ki. Pedig szóvá tehetné volna azt, hogy a kötetben miért nincs se térkép, se ábra, se táblázat, se földrajzi, se személynévmutató, hiányoznak a fogalmak – hiányoznak az intézmények rövid definíciói is, melyek pedig egy ennyire más társadalomról, más intézményrendszerrel szóló történeti tananyag esetében bizony nem lennének feleslegesek. Oktatási célra persze így is lehet használni, csak nehezkesebben, mivel mind a hallgatókra, mind az oktatókra lényegesen több munka hárul.

A fentiek alapján úgy vélem, megállapítható, hogy Lévai Csaba recenziója felemásra sikeredett. Lényeges kérdéseket elhanyagol, kritikája irányzatosan működik. Esetenként világosan veti fel a létező problémákat, számos vitatható megoldáson viszont szó nélkül át-lép – különösen akkor, ha az esetleges kritika az amerikanisztikában tekintélyesnek számító hazai és külföldi szerzőket érintene. A recenzius írásának körülbelül hatvan százaléka a gyarmati korszakkal foglalkozik, azon belül két oldal terjedelmet szentel a nagyjából ugyanekkora hosszúságú forrásokhoz írott előszavamnak. Sajátos arányérzék. De hát hadd vegyem fel ebben az esetben is a kesztyűt.

Lévai Csaba kioktat arról, hogy „Új-Anglia gazdasági életében a kereskedelem és a halászat is kiemelkedő szerepet játszott, s Délen sem csak nagybirtokos »arisztokraták« éltek”. Problémásnak érzi továbbá a „merev matematikai átlagolást” a különböző régiók társadalma között. Érvelésével mindössze három ponton akad problémám: 1. Nem szándékoztam egyetlen, általa kárhóztatott mondatban összefoglalni a gyarmati Amerika regionális társadalmi különbségeit, különösen nem ezen belül még a 18. század mellett a „mellőzött 17. század” viszonyait; 2. Nem állítottam, hogy az adott régiókban csak ültetvényesek, csak marhatenyésztők vagy csak földművesek éltek volna. (Ha recenziust nem ragadja el annyira a hevület, akkor egy oldalt visszalapozva a „tengerpartok földművelő – kereskedő – tengerjáró népessége” kifejezést is megtalálhatta volna – ami természetesen továbbra sem akarta őt szóban jellemezni Új-Angliát); 3. Nem tudom, hogy honnan vette azt a feltételezést, hogy én „matematikai átlagolást” (ami a statisztikában nem létezik) kívántam volna végezni az általa leírt furcsa és nem teljesen érthető módon. Hadd adjak egy értelmezési kulcsot a számára az általam a szövegben használt átlag fogalmáról: „általános-ságban megadott, hozzátvetőleges közbülső érték”.

Ami a gazdasági tevékenységekről fennmaradt iratok kis mennyiségét illeti, forrás-tanulmányaim alapján (amelyek persze levéltári szinten csak Pennsylvaniára korlátozódtak) fenn kell tartanom. A korabeli európai típusú társadalmakban gyakran megtalálható adóösszeírások, árszabások, gazdasági tevékenységekről szóló hatóságai jelentések a gyarmati Amerikában a 17–18. században meglehetősen ritkák. (Tulajdonképpen ez a külső szemlélő számára is érthető, mivel az ilyen típusú forrásokat tömegesen gyártó abszolút kormányzat bürokráciája és az adóztató földesúr itt hiányzik.) A szerződések jogi aktusai – melyet Lévai Csaba említ –, csakúgy, mint a föld adásvételek jogbiztosító iratai kétségtelen-

¹ Az amerikai történetírás trendjének alakulására a 90-es években lásd Molho, Anthony és. Wood, Gordon S (szerk.): *Imagined Histories: American Historians Interpret the Past*. Princeton, NJ. 1998. Ami a gyarmati korszak tárgyalását illeti, a társadalomtörténet irányába történő tematikai átrendeződést jól mutatja Richard Middleton könyvének második kiadása (Middleton, Richard: *Colonial America: A History, 1585–1776*. 2nd ed. Oxford – Cambridge, MA. 1996.)

nül rendelkeznek gazdasági tartalommal is, de nem ezekre céloztam. Utóbbi forrástípusokból egyébként ismereteim szerint az európai átlagnál több található az amerikai levéltárakban. (Ugyanígy alapvető különbségek észlelhetők az egyházi és családi forrásokban, de ezeket hadd ne részletezzem.)² Az, hogy mind a hivatali, mind a magáncélokra készült 18. századi források mennyisége meghaladja a 17. századiakat közhely mind Európában, mind a tengerentúlon. Ha a recensens az írásbeliség kiterjedtségének az időbeli különbségeire kíváncsi, akkor a 17. századi Új-Angliát a 18. századi Új-Angliával és ne Pennsylvániával vessze össze.

Ami a szerződéses szolgálkkal kapcsolatos tévképzeteimet illeti, legyen szabad alapvetően egyetlen, igaz elég vastok műre hivatkoznom. Bernard Bailyn³ valamivel több, mint 9000 angliai és skóciai, 1773 és 1776 között Amerikába vándorló személy név szerinti egyéni adatait elemezte munkatársaival, amelyekből Lévai Csaba összefoglaló művekre támaszkodó állításaival szemben az alábbiak tűnnek ki: A megállapítható motivációjú kivándorlók kerekén 57 százaléka gazdasági helyzetének javítására, 18 százalék az otthoni magas bérleti díjak miatt vándorolt Észak-Amerikába (a pontosság kedvéért, nehogy megint félreértés legyen: a vizsgálatban Kanada és a Nyugat-Indiák is benne foglaltatnak). A szegénység, illetve munkanélküliség miatt kivándorlók aránya egyformán mindössze csak 12–12 százalék. A szerződéses szolgák társadalmi eredetük szerint 27,5 százalékban napszamosok és szolgák voltak odahaza is, viszont több mint kétharmaduk kereskedő, önálló földműves, illetve kézműves és képzett szakmunkás. Egyébként a Lévai Csaba által is idézett James Horn egy korábbi írása szerint a 17. század végi Bristolból és Londonból Amerikába hajózó szerződéses szolgák foglalkozási összetétele is nagyrészt hasonló volt a Bailyn által említetthez.⁴ Biztos benne recensensem, hogy ők voltak „az angol társadalom legelesettebb csoportjai”, „akik számára sokszor nem nagyon maradt más választás, mint a szolgaként történő kivándorlás”? (Különben a recensens által a szerződéses szolgák kérdésében vallott álláspontot Gerald Nash már 1980-ban „hagyományos szemléletnek” nevezi. Az újabb vizsgálatok a szerződéses szolgák kérdését – lásd erre vonatkozólag főképp Walter Galenson és Farley Grubb írásait – nem annyira a szociális érzékenység, mint inkább a munkaerőpiac/a munkaerő ára/az egyének gazdasági számítása irányából közelítik meg.⁵) Ami a szolgálkkal való bánásmódot illeti, azt Bernard Bailyn szintén részletesen bemutatja. Az újonnan érkezett szerződéses szolgálkat vagy már megérkezésük után közvetlenül a hajón eladták (minderről szabályos könyvelések maradtak ránk), vagy fegyveres kísérettel – csakúgy, mint a feketeszlávokat – a piacra szállították eladásra. Figyelemre méltó, hogy egy kicsi, de nem jelentéktelen részük nem várta ki a szerződéses időszak végét, hanem megszökött. Utóbbiakat ugyanúgy kerestették jutalom ellenében, mint a szökevény feketéket. (Erre hoztam egy baltimore-i példát.) Az igaz, hogy ha valaki letöltötte kötött szolgálati időszakát, akkor 4–7 év után szabaddá vált, vagyis egyéni perspektívái teljesen mások voltak, mint az Afrikából hozott rabszolgáké. Tudomá-

² Az említett források típusaira, jellegére, előfordulására nézve ismereteim szerint a legjobb, bár népszerűnek készült áttekintés: Eakle, Arlene és Cerny, Johni (szerk.): *The Source. A Guidebook of American Genealogy*. Salt Lake City, 1984.

³ *Voyagers to the West. Emigration from Britain to America on the Eve of the Revolution*. London, 1987.

⁴ Horn, James: *Servant Emigration to the Chesapeake in the Seventeenth Century*. In: Tate, Thad W. és Ammermann, David L. (szerk.): *The Chesapeake in the Seventeenth Century. Essays on Anglo-American Society*. New York – London, 1977.

⁵ A kérdés korábbi historiográfiájáról lásd Nash, Gerald D. (szerk.): *Issues in American Economic History. Selected Readings*. 3rd ed. Lexington, MA – Toronto, 1980. Vö. Grubb, Farley: *The End of European Immigrant Servitude in the United States: An Economic Analysis of Market Collapse, 1772–1835*. *The Journal of Economic History*, Vol 54. No. 4. (1994) 794–824. Itt megtalálható a kérdés 1994-ig megjelent legfontosabb irodalma.

sul kell azonban vennünk azt, hogy a szolgálkkal, marginális társadalmi elemekkel kapcsolatos bánásmód a korszakban sem Amerikában, sem Európában (különös tekintettel Angliára) nem volt túlságosan kíméletes.

A fentiekkel kapcsolatban természetesen idézhetnék még további munkákat is, sőt abban is biztos vagyok, hogy némi fáradsággal ezeknek ellentmondó adatokat is találnék, különösen, ha a régiót és a vizsgált korszakot tetszés szerint váltogatom. Tartok azonban attól, hogy nem olyan könnyű egyetlen „igaz” álláspontot sem kialakítani, főleg innen a távolból. De azt hiszem az sem lehet cél, hogy a lábjegyzetek számával győzzük meg az olvasót jól értesültségünkről. 16 hónapom volt arra, hogy – egyéb feladatok mellett – az amerikai vándormozgalmak, illetve a gyarmati korszak történetét tanulmányozzam, így csak az „America, History and Life” adatbázis 1993-ig terjedő részének a korszakra vonatkozó fontosabbnak tekinthető néhány száz tételnyi anyagát kerestem le néhány amerikai könyvtárban, főképp Chicagóban (Newberry Library), no meg Pennsylvania anyagában mélyedtem el. Mindez elég volt arra, hogy lássam, mit produkál évente az amerikai történetírás, illetve mivel lehet, és mivel nem lehet magyarországi bázisról kiindulva az amerikai történelemben eredményesen foglalkozni. Recenzensemmel ellentétben tehát nem érzem magam „a gyarmati korszak” szakértőjének, de olvastam (sőt hazahoztam) néhány kilónyi irodalmat. Bódy Pál kérésére e kutatások anyagaiból válogattam ki gazdaság- és társadalomtörténeti forrásokat, melyek döntően nem a gyarmati Amerika területi reprezentativitását, hanem az egykorú népesség, gazdaság és társadalom, illetve a mindennapi élet valamiféle reprezentativitását kísérelték meg, amennyire azt a rendelkezésre álló terjedelem és források megengedték. (Sajnos, a felkérés már idehaza ért 1994 végén vagy 1995-ben, nem kint tartózkodásom alatt.) Végezetül még valami. Hangsúlyozni szeretném azok számára, akik a fentieket olvassák, de magát a bírált szöveggyűjteményt nem látták, hogy a recenzens által ízekre szedni vélt szöveg, amely mellett „teljesen mégsem mehetünk el”, egy mindössze két oldalas, hivatkozások nélküli bevezető, ami egy valamivel több mint 50 oldalas forrásközléshez néhány eligazító szempontot kívánt felvillantani, talán nem is mindig tökéletesen megfogalmazva. Nem akart vállalkozni a gyarmati korszak társadalomtörténetének összefoglalására – az egy másik vállalkozás lett volna. A pálya szabad.

Végigolvasva az eddigieket, úgy érzem, hogy látásmódom nem esik egybe bírálóméval. A kritikai lendület, mellyel a szerző ismertetését írta, persze többféle módon is indokolható lenne, de nem szeretnék találgatásokba bocsátkozni. Azt hiszem, abban kell maradjunk, hogy ez esetben mindössze Lévai Csaba egy rossz könyvismertetésével találkoztam. Bizonyára lesz majd tőle ennél jobb is.